

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 291

İslâm ve Demokrasi

Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998

Yayına Hazırlayan
Ömer Turan

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	71014
Tas. No:	297.92
	KUT.D

ANKARA
1999

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 (06650) • Kızılay/ANKARA

Tel: (0.312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75

Fax: (0.312) 417 00 09

Yayın No: 291

Sempozyumlar-Paneller Serisi: 27

ISBN 975-389-342-6

99.06.Y.0005.291

Kapak Tasarım ve Uygulama

Mehmet Fıdancı

•

Bu kitap;

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin

Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde

hazırlanıp basılmıştır.

İSLÂM'IN DOĞUŞUNUN TARİHİ ŞARTLARI

İbrahim SARIÇAM

Tebliğimde sempozyumun konusunu ve özellikle bugünkü oturumlarda işlenecek hususların çerçevesini dikkate alarak, İslâm'ın doğduğu sırada Hicaz bölgesinde; Güney, Kuzey ve Doğu Arabistan'da; Arap yarımadasına komşu ülkelerde sosyal yapı, yönetim şekilleri, idareci-din, idareci-tebaa münasebetleri ve toplumsal unsurların karşılıklı ilişkileri üzerinde duracağım.

Araplar, yaşayış tarzı bakımından bedevî ve hadarî olmak üzere ikiye ayrılırlar. Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konar-göçer olarak yaşayanlara *bedevî*; köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat yaşayanlara da *hadarî* denir. İslâm'ın ortaya çıktığı sıralarda Arap yarımadasının bilhassa orta ve kuzey kesiminde yaşayan Adnânî ve Kahtânî kabileleri bedevî ve hadarî olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bedevîler ve hadarîler arasında, yarı göçebe hayatı yaşayanlar da mevcuttu. Hadarî kabilelerden bazıları batıda Mekke, Taif, Medine Yenbû; güneyde Cüreş, San'a, Aden; doğuda Hacer, Suhâr, Debâ; Orta Arabistan'da Yemâme, Feyd, kuzeyde Dûmetülcendel, Fedek, Teymâ ve Vâdilkura; kuzey-batıda Eyle ve Maknâ gibi şehirlerde yaşıyorlardı.

Gerek bedevîlerde ve gerekse hadarîlerde sosyal yapının temeli, gelenekleri, bağları ve ahlâkî değerleri ile *kabile*dir. Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, neseb yoluyla bağlandığı topluluktur. Daha ziyade, erkek soyundan gelen akrabalık bağına dayanır. Fakat dışarıya tamamen kapalı değildir. *Hilf* (antlaşma, ittifak), *civâr* (emân ve himaye kurumu) ve *velâ* yoluyla da akrabalık bağı kurulabilirdi. Birçok bakımdan halîf (antlaşmalı, müttefik) ve câr (emân ve koruma teminatı altındaki kişi), kabilenin üyesi gibi muamele görürdü. Savaş veya baskın sonucunda ele geçirilen *mevlâsı* olurdu. Kabile, kan bağı ile birbirine bağlanan, müşterek nesebe sahip olan ve kabilenin asıl üyeleri olan *hürler*; aslen hür oldukları ve neseb bakımından o kabilenin üyesi olmadıkları halde *hilf*; *civâr* ve *velâ* yoluyla kabileye sonradan katılan *mevâlî*; ve *köleler* olmak üzere başlıca üç tabakadan oluşurdu. Kabileye bağlılığını yitirmek bir insan için büyük bir felakettir. Kabilesiz insan himaye ve emniyet hudutları dışında kalmış demektir.

Kabile nizamının esası *asabiyettir*. Asabiyet, bir kimsenin, baba tarafından akrabasını (asabe) veya genelde kabilesini, ister haklı ister haksız olsun savunmaya hazır olmasıdır. Asabiyet, dış tehlikelere karşı koymak veya saldırı yapmak gerektiğinde, bütün kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhudur. Bu, kabilenin tüm fertlerini birbirine bağlayan en başta gelen unsudur. Buna göre herkes, her durumda kabilesine yardımla mükellefti. Cahiliye döneminde darb-ı mesel haline gelen "zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et" sözü, kabiledaşa her durumda yardım edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kabiledaşının haklı ve haksız olduğunu sorma hakkına bile sahip değildir. Yukarıdaki sözü İslâm döneminde Hz. Peygamber de söylemiş, bunun üzerine bir adam "Ya Resulellah! Mazluma yardım ederiz. Fakat zalime yardım nasıl olur?" diye sormuştur. Hz. Peygamber "Onu zulümden alıkoyarsın" şeklinde cevap vermiştir. Şüphesiz Hz. Peygamberin bahsettiği yardım edilmesi istenen kardeş, din kardeşidir. Bu, cahiliye dönemi ile İslâm dönemi arasındaki dayanışma telakkisi, görüş ve anlayış farkını ortaya koyan mükemmel bir örnektir.

Kabile hayatında kan davaları, merkezî devlet teşkilatı bulunmayışı nedeniyle yaygındı. Kabileler intikam konusunda son derece titiz davranırlardı. Bir adam, başka kabileden birini öldürürse, öldürülenin kabilesi, katili veya katilin kabilesinden birisini öldürmeden, yahut diyet almak suretiyle barış sağlanmadan huzur bulamazdı.

Kabileler, kendi topraklarından yabancıların geçmesine müsamaha göstermezlerdi. Fakat aralarında antlaşma bulunan kabileler diğer kabile topraklarından rahatça geçebilirlerdi. Hükümdarlar, kabile başkanları ve kabile fertleri can ve mal güvenliği için *emân* antlaşması gerçekleştirirlerdi.

Kabile yönetimine gelince, kabile başkanı, eşit hak sahipleri arasından seçilen ve kendisine seyyid veya şeyh denilen kimsedir. Seyrek olarak şeyh için emîr, rab ve melik lakapları da kullanılırdı. Şeyh kabile toplantısında seçilirdi. Şeyh adayında cömertlik, kahramanlık, sabır, hilim, tevazu ve etkili konuşma gibi hasletler aranırdı. Şeyhte aranan bu hasletler, kabilelere göre de farklılık arzederdi. Mudar kabileleri re'ye, Rebia cömertliğe, Yemen kabileleri ise nesebe önem verirdi.

Olgun kişi ve ihtiyar manâsına gelen şeyh kelimesinin kabile başkanı unvan olarak verilmesi, kabile başkanlarında yaşa önem verdiklerini göstermektedir. Başkanlık verasetle intikal ettiği gibi, vasiyet ve şûrâ yoluyla da gerçekleşirdi. Eski reisin çocukları, kabiliyetleriyle temayüz ederlerse, başkanlık onun ailesinde kalırdı.

Reisliğin verasetle intikali durumunda makam, babadan büyük oğula geçerdi. Bazen reis, vefatından önce yerine geçecek kimseyi tayin ederdi. Meselâ Hısn b. Huzeyfe b. Bedr, kendisinden sonra oğlu Uyeyne'yi veliaht tayin etmiştir. Hısn, vefatından önce oğullarını çağırarak ve Uyeyne'ye "Sen

benden sonra benim halifem ve kabilenin reisisin" demiştir. Daha sonra kabilesine bunu ilan etmiş ve onlara bazı tavsiyelerde bulunmuş; birlik halinde bulunmalarını ve savaşa hazır olmalarını vasiyet etmiştir. Kabilesi de onun vasiyetine uyarak Uyeyne b. Hısn'ı reis seçmiştir.

Vefat eden reisin nesli kesilmesi veya çocuklarının anlaşamaması durumunda kabile, bölünmekten korkardı. Bu durumda, ya ölen reisin çocuklarının en ehil olanını veya ölen reise en yakın olan birisini seçmekle problemi çözme yoluna giderlerdi. Reis adayları arasında rekabetin kabile içinde önlenemediği durumlarda en yakın krala başvurarak kendilerine bir reis tayin etmesini isterlerdi. Bedevî hayat yaşayan Maad kabileleri, bu usula başvururlar; Yemen kralına müracaat ederek reis tayinini ona bırakırlar ve ihtilafı bu şekilde önlerlerdi.

Bazen yiğitliği ve kahramanlığı ile meşhur bir şahıs, reisliği bu hasletleriyle ele geçirirdi. Amcası Ebû Berha'nın ölümü üzerine Amir b. Tufeyl, kabile reisliğinin kendisine veraset yoluyla intikal etmediğini, kendi gayreti ve meziyetlerinden dolayı başkan seçildiğini bir şiirinde dile getirmektedir.

Şeyhin görevi emretmekten ziyade hakemlik yapmaktı. Kabile toplantılarını yönetir, diğer kabilelerle ilişkilerde kabilesini temsil eder, ihtilafları hallederdi. Örf'e göre hüküm verirdi. Çünkü örf, Arabistan halkının kanunu idi. Kanun ve düsturlar, atalardan kalma geleneklerdi. Onu tüm güçleriyle korurlar ve değiştirmek istemezlerdi. Örf ve adete isyan, çirkin görülürdü. Savaş ilan etmek, ganimetleri taksim, göç sırasında çadır kurulacak yerleri tespit etmek, misafirleri ağırlamak, antlaşmalar yapmak, esirleri kurtarmak, diyet ödemelerinde, gerekirse kabilenin ortaklaşa iştirakini sağlamak, onun görevleri arasında idi. Savaşta komutan olurdu. Kabilde şeyhe danışmanlık yapan bir de meclis bulunmaktaydı. Bazen halka zulüm ve haksızlık yapması sebebiyle şeyhlerin öldürüldüğü de olurdu.

Hadarîlerin kabile yapısı da bedeviler gibi kabile esasına dayanmakla birlikte, yerleşik hayata geçmenin özelliklerinden kaynaklanan birtakım değişiklikler göze çarpmaktadır. Meselâ Mekke'de oturan Kureyş kabilesinde şeyhlik sistemi ortadan kalkmaya yüz tutmuştu. Şeyhe yardımcı olan meclis de farklılaşmıştı. Bedevilerde kabile meclisinin şehirlerdeki karşılığı olan *mele'* mevcuttu. *Mele'* en zengin ve en nüfuzlu ailelerin başkanlarından meydana gelmekte idi. Yaptırım gücünden ziyade ahlakî otoritesi vardı. Bu, siyâsî anlamda bir parlamento ve şeyhler meclisi değil, önemli işlerde ve ihtiyaç duyulduğunda görüşüne başvurulanan bir danışma meclisi idi. Etkili kararlar, ancak oybirliği ile alınan kararlardı. Bazen bir görüşe, itibar sahibi bir reis, tek başına karşı çıkabilirdi. *Mele'*, çoğunlukla uzun inceleme, düşünme ve görüşmeler sonucu bir karara varırdı. *Mele'*, yeniliği kolay kabul etmeyen tutucu insanlardan oluşuyordu. Bu meclisin nüvesini, Kureyş'i bedevilikten hadarılığa geçiren Kusay (Hz. Muhammed'in 5. Nesilden

dedesi) tarafından ihdas edilmiş meclis teşkil etmektedir. Kureyş'in bir bütün olarak emiri ve Mekke'de merkezi bir otorite yoktu. Kureyş'in kolları ayrı ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Her mahalle bir aşirete aitti ve müstakil bir ictimâî bünye idi. Bu kolların seviyesi, mensuplarının seviyesine göre yükselir veya alçalırdı. Kureyş'in bütününü ilgilendiren önemli konularda genel bir başkan seçilirdi. Ficâr savaşında Harb b. Ümeyye'nin genel komutan olduğu gibi.

Mele'nin toplantı yeri *Dârunnedve* idi. Bunun dışında muhtemelen Kureyş'in alt kollarının eşrafının nâdi denilen toplantı yerleri de vardı ki, bunların rolü Darünnedve'den daha fazla idi. İhtilafların çözümünde, aşiret içindeki meselelerin halledilmesinde bunlar daha etkili idiler. Aşirete ait kervanların uğurlanması ve karşılanması nâdi'de yapılırdı. Bir kabile üyesini kabile harici bırakma (tard ve hal') ve bir kimsenin himayeye alınması o aşiretin nâdisinde yapılırdı. Mele', aile düzeyinin üzerindeki ve şehrin tamamını ilgilendiren işlere bakardı. Şehrin güvenliğini ve geleceğini ilgilendiren kararlar alınması mele'in görevi idi. Kervan ticareti ile ilgili meseleleri görür, Kureyş'in sevkedeceği kervanın yönünü belirler, kervanlar Darünnedve'nin önünden kalkarlar ve dönüşte buraya konarlardı. Darünnedve'nin idaresi Kusay'dan itibaren tevarüs yoluyla Abdüddâr oğullarının elinde bulunuyordu.

Mekke halkının, meclis üyelerinin seçiminde veya tayininde rolü mevcut değildi. Yaşı ilerlemiş olanlar, zenginler, eşraf ve nüfuzlu kimseler bu meclisin üyelerini oluşturuyordu.

Mekke'nin idaresi ve hac işlerinin takibi ile alakalı olarak Kusay tarafından bazı görevler ihdas olunmuştu. İslâm, Kusay'ın bu görevleri ihdasının üzerinden yaklaşık birbuçuk asır geçtikten sonra doğdu. Bu süre zarfında, duyulan ihtiyaç üzerine bunlara yeni görevlerin eklendiği görülmektedir. İslâm'ın doğduğu sırada Mekke'nin idaresi ve hac işlerinin yürütülmesi ile ilgili yirmiye yakın görev göze çarpmaktadır. Bu görevler, Abdüddar, Adiy, Cumah, Esed, Haşim, Mahzum, Nevfel, Teym, Sehm ve Ümeyye olmak üzere on kabilenin önde gelen şahsiyetleri tarafından yürütülüyordu. Bu görevlerin bir kısmı Kusay'dan itibaren tevarüs yoluyla nesilden nesile intikal ediyor, bir kısmı da kur'a usulü ile ele geçiyordu.

Bir iç güvenlik mekanizması olan ve Kureyş'in bazı kolları tarafından kurulan Hilfûlfudûl'un kurulmasına yol açan olayın çözümünde mele'in herhangi bir girişiminden bahsedilmemektedir. Bu noktadan hareketle Mekke'de mele'in bütün kontrolü elinde bulundurmadığı anlaşılmaktadır.

Mekke, iş, ticaret ve sermaye merkezi olduğundan, burada diğer bölgelere nazaran kabile sınırlarını aşan bir birliktelik ve ekonomik bağlantıların önemli yer tuttuğu göze çarpmaktadır. Mekke, Arap yarımadasının en kompleks yeri idi. Bu durumun, Kureyş'i katı bir kabile bağlılığından kur-

tardığını söylemek mümkündür. Mekkeliler putperest olmakla birlikte, burada aynı aşiret içinde az sayıda da olsa hanifler bulunuyor, hristiyan ve diğer din mensupları barınabiliyor ve şehre gelip gidebiliyorlardı. Kabe'nin etrafında Arabistan'daki kabileleri temsil etmek üzere yüzlerce put yerleştirilmiş bulunuyordu. Kabe'nin iç duvarları üzerine nakşedilmiş resimler arasında Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İsa ve Hz. Meryem'in tasvirleri de görülmekte idi. Muhtemelen, diğer din mensupları zahiren bir cemaat olarak ortaya çıkmadıkları için rahatsız edilmiyorlardı. Bununla birlikte kaynaklarda bazı hanîflerin rahatsız edildiğine dair bilgiler de mevcuttur.

Mekke'de Bizans İmparatorluğuna bağlı bir krallık kurma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İmparator Jüstinyen, Kureyş'in Esed kolundan Hristiyanlığı kabul eden Osman b. Huveyris'e bir tac vermiş; ayrıca eline kendisini Mekke kralı tayin ettiğini belirten bir de mektup vermiştir. Mektupta Mekkelilerden Osman b. Hüveyris'i kral olarak tanımalarını ve kendisine vergi vermelerini istemiştir. Osman b. Hüveyris Kureyş'i toplayarak durumu bildirmiş; fakat bizzat kendi ailesinin büyükleri "Mekke'nin hür vatandaşları kendilerinin bir kral tarafından idare edilmesine asla razı olmazlar" diyerek karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla İmparatorun isteği ittifakla reddedilmiştir. Çünkü bu istek kabul edilseydi; Kureyş'in Bizans'la rekabet halindeki İran'la ticarî ilişkileri de tehlikeye düşebilirdi. Bunun üzerine Bizanslılar Suriye'ye giden Kureyş tüccarını rahatsız etmeye ve hapse atmaya başlamışlar; fakat bu baskılar sonucu değiştirmemiştir. Mekke, bazı istila teşebbüslerine ve hakimiyet iddialarına rağmen yabancı hakimiyetine girmemiştir.

Medine'ye gelince, burada da merkezî bir otorite mevcut değildi. Şehrin bir reisi yoktu. Çeşitli kollara ayrılmış bulunan Evs ve Hazrec adlı Arap kabileleri ile, başlıcaları Kaynukâ', Nadîr ve Kurayza olmak üzere Yahudi kabileleri ayrı ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Arap kabileleri ile Yahudi kabileleri arasında çoğu zaman ciddi anlaşmazlıklar başgösteriyordu. Yahudiler Arap kabile geleneklerini benimsemişlerdi; ancak din ayrılığından kaynaklanan ihtilaflar sözkonusuydu. Evs ve Hazrec zaman zaman birbirlerine karşı yahudilerle işbirliği de yapıyorlardı. Birbiriyle akraba olmalarına rağmen Evs ve Hazrec arasında da rekabet ve savaşlar eksik olmuyordu. Evs ve Hazrec reisleri ortak bir kral etrafında birleşmek için çaba sarfettilerse de bunu başaramamışlardı. Reislik konusundaki şiddetli rekabet bunu imkansız hale getirmişti. Orta bir yol bularak Evs'ten bir emîr, Hazrec'den bir emîr seçmeyi ve bunların müştereken, sırayla veya birer yıl münavebe ile görev yapmasını düşündülerse de bu planlarını uygulama alanına koyamamışlardı. Kaynaklar, Medine'de, Mekke'deki Dârunnedve gibi bir kuruluşun varlığından bahsetmemektedirler. Evs ve Hazrec arasındaki şiddetli rekabet, ortak bir meclis (mele') oluşmasını da imkansız hale getirmiştir. Abdul-

lah b. Übey'i ortak başkan olarak seçme teşebbüsleri de Hz. Peygamber'in buraya hicreti ile suya düşmüştür.

Taif'de Sakîf kabilesi oturuyordu. Bu kabile, zaman zaman birbiriyle çekişen Benî Malik ve Ahlaf adlı iki gruba ayrılmıştı. Taif'te bir kralın varlığından bahis yoktur. Burada da Mekke'deki gibi bir mele' mevcuttu. Mele', savaş ve barışta şehrin idarî işlerini yürütürdü.

Görüldüğü gibi Hicaz'da siyasî birlik ve merkezî bir otorite mevcut değildi. Bu yüzden sosyal düzeni sağlamada kabile ve gruplar arası güç dengesinin, kan bağına dayalı üniter yapının, gelenek ve örfün, hakemlerin, kabile meclis ve reislerinin, şehir eşrafının önemli yeri vardı.

Kuzey Arabistan'da, güneyden göç etmiş Araplar tarafından kurulan ve Monofizit Hristiyan mezhebini benimseyen Gassânîler, Bizans İmparatorluğuna bağlı olarak Suriye'de; Nastûrîliği benimseyen Hîreliler de Sâsânîlere bağlı olarak Irak'ta hüküm sürmüşler ve İslâm'ın doğuşuna dek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Tedmür şehri de Bizans İmparatorunun himayesinde etkisiz bir şekilde hristiyan olarak mevcudiyetini korumuştur. Gassânîler Bizans medeniyetini; Hîre kralları da Sâsânîleri taklit etmişler ve onların saray usullerini benimsemişlerdir.

Kaynaklar, bu iki krallıkta Dârunnedve tarzındaki kurumların varlığından bahsetmemektedirler. O yüzden bunlarda şûrâ'dan bahsedemiyoruz. Kralların danışmanlarının bulunduğu ve fakat müstebit kralların istekleri doğrultusunda görüş bildirdikleri bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Tedmürlerde şehrin eşrafının oluşturduğu Romalılardaki şeyhler meclisine benzer teşrî yetkisi olan, bir başkanı ve kâtibi bulunan bir meclis mevcuttu.

Suriye çölünde yaşayan çeşitli kabileler ve kendi başkanlarını kendileri seçiyorlardı.

Hîre ve Gassânî hükümdarları Araplar tarafından kral (melik) olarak kabul edilmekle birlikte, bunlar Sâsânî ve Bizans imparatorları nezdinde kral değil, birer vali (âmil) idiler. İmparatorlar, onlarla yazışmalarında, bazı istisnalar bulunmakla birlikte, genellikle âmil lakabını kullanırlardı. İslâm'ın doğuşuna yakın zamanlarda değil de daha eski zamanlarda kuzeyde kadın krallara da rastlanmaktadır.

Ölüm cezası krallar tarafından çoğu zaman uygulanan bir ceza türü idi. Kendilerini hicveden şairlerin veya kötüleyen ve rahatsız eden şahısların öldürülmelerini emrederlerdi. Araya nüfuzlu bir şahıs girmediği takdirde bu emir yerine getirildi. Krallar bir şahsı öldürmek istediklerinde kaplan postu giyerlerdi. Buna tenemmür (kaplana benzeme) denirdi. İstedikleri şahsı yaktırırlar veya cesedine işkence yaparlardı. Hîre kralı Münzir b. Mâüsse-mâ', Gassânîlerden esir aldığı rahibeleri Uzzâ'ya kurban etmek maksadıyla

öldürmüştür. Amr b. Hind, Temîmli 99 adamı intikam yemini ettiği için boğazlatmıştır. Yakıcı (muhrık) lakabı ile tanınan bu kralın uygulaması ile ilgili darb-ı mesel edebiyat kitaplarında yer almıştır.

Uman kralı Cülündâ (veya Cülendâ), zulmü ile meşhur olmuştur. Onun zulmü "Cülündâ'dan daha zalim (Azlamu mine'l-Cülendâ) sözüyle, özellikle Uman halkı arasında darb-ı mesel haline gelmiştir.

Güney Arabistan'da Maîn ve Sebe' krallıklarının yerini Himyerî krallığı almıştır. Himyerîlerin ilk dönemlerinde hükümdar, feodal bir derebeyi olarak görülür. Bir kalede oturur ve toprak sahibidir. İslâm'ın doğuşundan 1 asır kadar önce Habeşlilerin bu ülkeyi işgali ile eski nüfuz ve hakimiyetini kaybetmiştir. Yarımada'nın doğusunda, Uman ve Bahreyn'de himaye idareleri kuran Sâsânîler Fil Vakasından (m. 571) bir müddet sonra Yemen'i Habeşlilerin elinden alarak burayı kendilerine bağlı bir vilayet haline getirmişlerdir. Yemen'de Sâsânî hakimiyeti İslâm'ın doğuşuna kadar devam etmiştir.

Yemen'de putperestlik, Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik mevcuttu. Kabile meclislerinin yanında kralların danışmanları da vardı. Güney Arabistan'da kralların meclise dayanarak karar alması teamül iken m. III. yüzyıldan itibaren bunun değiştiği ve istibdadın hakim olmaya başladığı görülmektedir. Burada krallar diğer doğu ülkelerinde olduğu gibi ilahî sayılmıyor, nüfuz ve kudretleri bazı dönemlerde hükümdar ailesinin diğer fertlerinden oluşan asiller meclisi ve daha sonraları da bir çeşit derebeyleri tarafından sınırlandırılıyordu. İstişare meclisleri mevcuttu. Hemdânî, vârisi olmayan bir kral öldüğünde yeni kralın seçimini gerçekleştiren 80 üyeli bir meclisten bahsetmektedir. Yalnız İslâm'ın doğuşu sırasında bu meclislerin fonksiyonunun azaldığı görülmektedir.

Hem güney ve hem kuzey Arabistan devletlerinde kralların oturduğu sarayların bulunduğu bilinmektedir.

Güney Arabistan kralları da Hire ve Gassânî kralları gibi melik lakabını kullanıyorlardı. Bazı kabile şeyhleri de bu lakabı kullanmışlardır. İslâm'ın doğduğu sırada *melik* lakabı onlarca şahsın adı kaynaklarda kayıtlıdır. Bunların çoğu kabile şeyhidir. İslâm'ın ortaya çıktığı sırada Eş'as b. Kays, Hadramut'da Kinde emîri idi. Dûmetülcendel'de de Kinde Hanedanı'na mensup Hristiyan prensi Ukeydir hüküm sürüyordu.

Bizans'ta Hristiyanlık resmen devlet dini kabul edilmiş ve daha sonra Ortodoks inancı benimsenmişti. Senato, Bizans idaresinde önemli yetkilere sahipti. Ayrıca sarayda kutsal şûrâ vardı. Halk temsilcileriyle genel toplantılar yapılırdı. Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında rekabet bulunduğu gibi; monofizit ve Nasturîlerin yaşadığı Suriye, Irak ve Mısır ile merkezî idare arasında uçurumlar mevcuttu.

Teslis inancı benimsendikten sonra tevhidi savunanlar susturulmuşlar ve Hz. İsa'nın tanrılığına karşı çıkanlar aforoz edilmişlerdi. Dinî kongrelerde alınan kararlar inanç birliğini sağlayamadığı gibi, mezhepler, katı kural- lar ve kesin hatlarla birbirinden ayrılmıştı. İmparatorların benimsediği mez- heplerin dışında kalanlar, öldürüldüler, sürgün edildiler, gerektiğinde ölüm tehdidiyle susturuldular. Ülke sınırları içinde düşünce hürriyeti yoktu. VI. yüzyılın sonu ile VII. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğunda hiçbir aydın, imparator ve nüfuz alanına giren kiliseler grubunun onayından geç- meyen düşünceyi ileri sürmez ve toplumda yayamazdı. Bir inanca sahip grup, diğer inanç gruplarının varlığına asla hoşgörü göstermez olmuştu. İdareciler, aynı nesil içinde bile zaman zaman taraf değiştiriyorlardı.

Bizans idaresi Monofizit ve Ortodoksların dinî arzularını tatmin edecek uzlaşmaya karşıydı. Ortodokslar da bazı imparatorlar tarafından Monofizit- lere verilmiş olan ayrıcalıklarından dolayı idareden memnun değillerdi. Ni- tekim Anastasios (m. 491-518)'un Monofizitleri desteklemesi Mısır ve Suri- ye'de taraftar bulurken, Ortodoksların küsgünlüğüne ve sürekli huzursuz- luklara yol açmıştır. Dinî uyumsuzluklar Mısır ve Suriye'nin Bizans'a bağlı- lığını zayıflatmıştı.

Sadece hristiyan mezhepleri birbirine karşı değil, Hristiyanlar, Suriye ve Filistin'de yaşayan Yahudilere karşı da şiddet ve baskıya başvuruyorlar- dı. Hatta bunu, dinî bir anlayış ve görev haline getirmişlerdi. Yahudiler Fi- lis ve çevresinde monofizit ve Yakubi mezhebi mensupları tarafından zulüm ve işkence görüyorlardı. Bunun tam tersi bir uygulama m. 525 yılında Ye- men'de gerçekleşmişti. Yahudiliği kabul eden Himyerî kralı Zûnüvas, Arap yarımadasında Hristiyanlığın kökünü kazımak için Necran üzerine yürü- müş, Necranlıları Hristiyanlığı terke, Yahudiliği kabule zorlamış, kabul et- meyenleri Uhdûd adı verilen içi ateş dolu çukurlara atarak diri diri yakmış, başkanlarını öldürmüş, mallarını yağmalamış, İncilleri yakmış ve kiliseleri yıkmıştı.

VI. yüzyılın ilk yarısında Mısır ve Suriye'den kaçan monofizitlerin sığı- nağı olan Habeşistan'a gelince, milattan çok önce Sâmî Sebelilerin göç edip yerleşmiş olduğu bu ülkede Aksum Krallığı hüküm sürüyordu. 320 yılında tahta çıkan putperest kral Ezena Hristiyanlığı kabul etmiş, İskenderiye Kopt patriğine bağlanarak monofizit düşüncenin etkisinde kalmıştı. Eze- na'nın Hristiyanlığı kabûlünün üzerinden iki yüzyıl geçtikten sonra, artık Habeşistan halkının tamamına yakını hristiyan olmuştu. Himyerî kralı Zâ- nüvas'ı cezalandırmak üzere Yemen'e giren Habeşliler, bu ülkeyi 525 yılın- dan itibaren 55 yıl kadar kendilerine bağlı bir eyalet olarak yönetmişlerdi. Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe, Hristiyanlığı yaymak için çok uğraşmış- tı. Güney Arabistan'ı kendi dinlerine sokmaya ve Mekke'ye karşı bir rakip ortaya çıkarmaya niyetlenmişti. Ebrehe bu maksatla San'a'da Kulleys adlı

bir katedral inşa ettirmiş; buraya yapılan saygısızlığı bahane ederek Kabe'yi yıkmak için 571 yılında Mekke üzerine başarısız bir saldırı teşebbüsünde bulunmuştu. Bundan kısa bir müddet sonra Himyerî hanedanının isteği üzerine Habeşliler, Yemen'den Sâsânîler tarafından çıkarılmışlardı.

Sâsânî hükümdarları içinde, devletin kurucusu Erdeşîr (ö. 242) ve Enûşîrvân (ö. 579) âdil olarak tanınırlar. Enûşîrvân, dinlere ve mezheplere karşı müsamahakar bir hükümdar olarak görülür. Bizans İmparatorluğu'ndan kaçan pekçok ilim adamı ondan himaye görmüştür. Diğer hükümdarlar zulümleriyle şöhret bulmuşlardır. Onlar hür insanları köle haline getirirler, reyayı işçi, köle ve cariyeye mesabesinde tutarlar ve onlara değer vermezlerdi.

Sonuç olarak, İslâm'ın doğduğu sırada Arabistan'a tamamen hükmeden merkezî bir otorite mevcut değildi. Orta Arabistan'da kabileler birbirinden bağımsız müstakil üniteler şeklinde ve bedevi ve hadari şeklinde yaşıyorlardı. Güney ve Kuzey Arabistan, dönemin birbirine muhasım iki süper gücü olan Bizans ve Sasani imparatorluklarına bağlı olarak yönetiliyordu. Habeşistan hariç, diğer yönetimlerde hoşgörü ve fikir hürriyetinin hakim olmadığı göze çarpmaktadır.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.